

Interferencje w strefie polsko-ukraińskich kontaktów językowych

O interferencji językowej można mówić dopiero wtedy, gdy mamy do czynienia z procesami zachodzącymi w komunikacji bilingwalnej (co najmniej). Jak zaznacza Karol Dejna „podstawowym warunkiem zaistnienia zjawiska interferencji jest wytworzenie się na określonym etapie rozwoju różnych etnicznie społeczeństw takiej sytuacji społeczno-politycznej i kulturowej, w której dane grupy etniczne są zdolne najpierw opanować minimum dwa różne systemy językowe, a następnie – w toku bezpośredniej komunikacji językowej – systemami tymi umieć się biegle posługiwać”¹.

Proces przenikania się elementów z jednego języka do drugiego jest długotrwały i wielostronnie skomplikowany, a wyniki tego procesu na różnych obszarach dwujęzycznych są niejednolite. Można zatem powiedzieć, że zależą one od różnych czynników. Stanisław Warchoł zaznacza, że w procesie interferencji dużą rolę odgrywają takie kwestie, jak:

1. stopień trwałości i prężności systemów językowych różnojęzycznej ludności będącej w kontakcie bilingwalnym;
2. analogiczne lub bardzo do siebie zbliżone społeczno-ekonomiczne warunki różnej etnicznie ludności, zamieszkującej konkretny obszar (chodzi tu o jednakową dynamiczność wchodzącej w dwujęzyczny kontakt ludności z punktu widzenia ekonomiczno-politycznego oraz kulturowego)².

W różnych pracach na temat interferencji językowej nie ma jednoznacznego poglądu na istotę tego zjawiska. Mówi się o wzajemnych wpływach, o przenikaniu różnych cech językowych z języka A do języka B i odwrotnie

¹ K. Dejna, *Z metodologii badań gwar peryferyjnych i wyspowych*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 25 (1979), s. 36-37.

² S. Warchoł, *Interferencje językowe jako zjawisko systemowe*, w: *Interferencje językowe na różnych obszarach Słowiańszczyzny*, red. S. Warchoł, Lublin 1989, s. 2.

(zwłaszcza w systemie leksyki i fonetyki), jednak często przemilcza się kwestię systemowego charakteru zaistniałych w drodze interferencji zmian³.

Procesy, które zachodzą w dwujęzycznej komunikacji językowej, dotyczą różnych obszarów systemu językowego, czyli są one obecne w fonetyce i fonologii, w morfologii oraz w leksyce, obejmują też frazeologię, składnię oraz stylistykę⁴. Zaś na rezultaty interferencji mają wpływ określone prawidłowości, na przykład to, że w warunkach bilingwizmu językiem-biorcą jest zazwyczaj język tej grupy etnicznej, która z różnych przyczyn reprezentuje niższy poziom w rozwoju społeczno-kulturowym, jest mniej dynamiczna, bądź też na konkretnym etapie historycznym znajdowała się w językowej lub kulturowej izolacji⁵.

Szczególnie trwałe są te cechy systemu gramatycznego utworzone w warunkach dwujęzyczności, które ukształtowały się na obszarach mieszanych etnicznie, ale o zbieżnej prężności kulturowej wchodzącej w kontakt językowy ludności. Dzieje się tak najczęściej na sąsiadujących ze sobą terenach o dobrych stosunkach społecznych, jak np. wsie polsko-ukraińskie, gdzie na przestrzeni dłuższego okresu ludność zawierała małżeństwa mieszane, tolerowała różnicę w wyznaniach, czy nawet wspólnie uczęszczała na nabożeństwa do różnych świątyń⁶. Warto zaznaczyć, że pożyczki leksykalne z innego języka na ogół nie naruszają systemu językowego danej grupy społecznej wtedy, kiedy nie przeszkadzają w sprawnym komunikowaniu się, a co więcej wzbogacają system językowy o nowe pojęcia, treści czy nową terminologię. Według S. Warchoła można to nazwać zasadą kompromisu⁷.

Zjawisko interferencji językowej należy przede wszystkim traktować jako proces historyczny, dynamiczny i jednocześnie określony warunkami socjolingwistycznymi. Analizując zjawiska interferencyjne, odnoszące się zarówno do interferencji zewnętrzno- jak i wewnętrznojęzycznych, należy brać pod uwagę głównie elementy innowacyjne, które są możliwe do porównania z innymi jednostkami obecnie funkcjonujących języków i gwar. Dzięki temu określone zjawiska językowe da się zlokalizować historycznie. Natomiast przy zastosowaniu kryteriów chronologicznych można badać zjawiska interferencyjne również na podstawie źródeł historycznych.

³ J. Siatkowski, *Słowiańskie interferencje w zakresie morfologii*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych” 1983, s. 357-367.

⁴ D. Buttler, *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny*, Warszawa 1976, s. 18.

⁵ S. Warchoła, *Interferencje językowe jako zjawisko systemowe*, s. 4-5.

⁶ F. Czyżewski, *Elementy polskie w ukraińskiej gwarze wsi Wyryki pod Włodawą*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych” Seria IV: Językoznawstwo, 1983, s. 87-90.

⁷ S. Warchoła, *Interferencje językowe jako zjawisko systemowe*, s. 5.

Jak zaznacza Zenon Sobierajski, najmniej podatne na zmiany, a jednocześnie najbardziej trwałe i reprezentatywne są cechy systemu językowego należące do poziomu fonetyczno-fonologicznego oraz morfologicznego⁸. Dlatego odkrywanie zachodzących na tym poziomie interferencji jest szczególnie istotne. Jerzy Kuryłowicz w swojej teorii zauważa, że w określaniu pokrewieństwa językowego mniej ważne są archaizmy, czyli elementy przejęte ze wspólnego pnia, które *de facto* mogą być cechą odziedziczoną różnych systemów językowych, bardziej istotne są natomiast ich wspólne, systemowe innowacje⁹.

Interferencja językowa dotyka przede wszystkim poziomu leksykalnego, fonetycznego oraz semantycznego. Należy zatem spojrzeć na typy interferencji zewnętrznojęzykowej oraz na to, w jaki sposób dochodzi do wyżej wspomnianego procesu.

Zapożyczenia leksykalne

Odpowiednie wpływy leksykalne, wzajemne zapożyczanie konkretnych wyrazów z języka A do języka B i na odwrót odbywa się zazwyczaj na gruncie określonych wpływów kulturowych, czyli wraz z przejmowaniem obcych nazw nowych narzędzi, przedmiotów czy pojęć z różnych zakresów. Są to fakty na ogół znane.

Zapożyczenia leksykalne mogą być przejmowane bezpośrednio, czyli poprzez kontakty dwujęzyczne różnych grup etnicznych, albo też drogą pośrednią, tzn. poprzez inne języki, źródła pisane, środki masowego przekazu itd. Jest to interferencja o charakterze zewnętrznym, ponieważ odbywa się na poziomie przedmiot-znaczenie i w żaden sposób nie narusza podstaw systemu języka zapożyczającego, wzbogacając jedynie ilościowo zasób słownikowy o nowe słownictwo (przykładem może być choćby słownictwo związane z relatywnie nowym stylem spożywania posiłków – barami szybkiej obsługi. Mogą to być popularne dzisiaj leksemy typu: fast food, cheeseburger, big mac, shake itd.). System gramatyczny, w stosunku do zapożyczonej leksyki, pełni funkcję kodyfikatora, czyli podporządkowuje

⁸ Z. Sobierajski, *Geolingwistyczna analiza związków międzysłowiańskich na Spiszu*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych”, Seria IV: Językoznawstwo, 1983, s. 401-403.

⁹ J. Kuryłowicz, *O jedności językowej bałto-słowiańskiej*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 16 (1957), s. 70-115.

nowe słownictwo regułom danego systemu. Asymilacja leksemu przebiega szybciej lub wolniej w zależności od jego walorów społeczno-kulturowych czy zasięgu w sensie odbioru społecznego. Pełna adaptacja obcych słów najczęściej dotyczy apelatywów, natomiast bardzo rzadko lub wcale – nazw własnych¹⁰.

Interferencje fonetyczne

Uriel Weinreich w swojej pracy *Languages in contact* w rozdziale o interferencji fonetycznej wyróżnił cztery podstawowe jej typy i umieścił przykłady pochodzące z jego badań¹¹:

1. subdyferencjacja fonemów (*under-differentiation of phonemes*) polega na mieszananiu dwu dźwięków języka B, których odpowiedniki w języku A nie są od siebie odróżniane (Weinreich przytacza przykład mieszanina fonemów *y* oraz *i* przez mówiących po francusku Szwajcarów).
2. hiperdyferencjacja fonemów (*over-differentiation of phonemes*), zjawisko przy którym przeniesione zostaje z języka A do języka B odróżnianie fonemów, przy czym to odróżnianie w języku B jest zbędne (np. wydłużanie (bez potrzeby) wymowy samogłosek).
3. reinterpretacja cech dystynktywnych fonemów (*reinterpretation of distinction*), która polega na rozpoznawaniu i odróżnianiu od siebie fonemów języka B na podstawie ich cech nieistotnych, które w języku A są jednak bardzo ważne (Weinreich zaznacza, że w wyniku tego rodzaju interferencji zanikają np. geminaty, czyli głoski podwójne).

Wymienione powyżej typy interferencji fonetycznych przedstawiają niekorzystną i niepożądaną dla komunikacji językowej substytucję fonemów, wymawianie obcych dźwięków na swój sposób, albo też używanie dźwięków ze swojego języka zamiast niektórych o podobnym brzmieniu z języka obcego (np. Niemiec nie umiejący odtworzyć polskiego ł niezgłoskowe go powie *wafka* zamiast ławka)¹². Patrząc na efekty omawianego zjawiska interferencji fonetycznej, z pewnością można stwierdzić, że utrudnia ono

¹⁰ S. Warchoń, *Interferencje językowe jako zjawisko systemowe*, s. 12.

¹¹ U. Weinreich, *Languages in contact*, Paris 1974, s. 19.

¹² J. Obara, *Kalki jako jeden z przejawów interferencji językowej*, w: *Interferencje językowe na różnych obszarach Słowiańszczyzny*, red. S. Warchoń, Lublin 1989, s. 189.

znacznie proces przyswojenia sobie przez użytkowników języka A prawidłowej wymowy obcego im języka B. Podobnie jest z osobami dwujęzycznymi, którym interferencja często przeszkadza w bezbłędnym operowaniu systemem fonologicznym języka B oraz w swobodnym przechodzeniu z jednego kodu językowego na drugi. Następstwa interferencji (nie tylko w przypadku fonologii) należałoby traktować jako błędy i naruszanie reguł opanowanego języka¹³.

Zapóżyczenia nieleksykalne (kalki językowe oraz zapóżyczenia semantyczne)

Warto też wspomnieć o zapóżyczeniach semantycznych, które nie są na ogół tak zauważalne, jak choćby leksykalne. Zapóżyczenia semantyczne występują wtedy, gdy pod wpływem języka obcego ulegają zmianie znaczenia wyrazów rodzimych, np. *zamek* 'urządzenie do zamykania' stał się pod wpływem języka niemieckiego wieloznaczny i oznacza też 'budowlę ochronną' (takie same znaczenia ma niem. *schloss*).

Kalka jako typ interferencji jest swoistym sposobem przenikania z jednego języka do drugiego pewnych fonemów, które nie wzbogacają systemu fonologicznego, a jedynie „dezorganizują” go. Zmiany spowodowane tym zjawiskiem rozpatrywane są jako błędy. Tego typu interferencje ujawniają się w mowie poszczególnych osób dwujęzycznych w różnym stopniu i świadczą o konfrontatywnym opisie systemów fonologicznych dwu języków pozostałych ze sobą w kontakcie. Zaistniałe tego typu interferencje „sugerują” bądź „ujawniają” opisy systemów gramatycznych i leksykalnych tych języków¹⁴. Inaczej można powiedzieć, że kalka jest zjawiskiem, które wytwarza się w sytuacji, gdy będzie się chciało mówić językiem B, myśląc jednak w języku A. Użytkownik języka B może tworzyć wszystkie możliwe rodzaje kalk, czyli leksykalne, frazeologiczne, składniowe oraz morfologiczne. Warto również zaznaczyć, że w każdym przypadku tworzenie tego typu interferencji jest nieświadome.

¹³ Tamże, s. 191.

¹⁴ Por. za J. Obarą: W. Betz, *Deutsch und Lateinisch. Die Lehnbildungen des althochdeutschen Benediktinerregel*, Bonn 1949, s. 27.

Różnica pomiędzy kalkami różnych typów jest przede wszystkim w tym, że jedne z nich są tworamami jednostkowymi (kalki leksykalne oraz frazeologiczne), których konkretne wzory można znaleźć w określonym języku. Inne zaś, czyli kalki składniowe i morfologiczne (nazywane kalkami gramatycznymi) są powtarzalne, nadawane jako impuls od języka nadawcy. Jerzy Obara zaznacza, że kalki gramatyczne najczęściej można zaobserwować m.in. w tekstach przekładów z jednego języka na drugi, ale też w tekstach oryginalnych tworzonych i zapisanych przez osobę dwujęzyczną (do tego, może to być język mniej opanowany przez daną osobę)¹⁵.

Kalki są jednostkami językowymi, które odzwierciedlają w języku B jakąś cechę języka A w zakresie (podział według Jerzego Obarę):

- a) budowy słowotwórczej wyrazów (są to kalki leksykalne słowotwórcze), np. z angl. *skyscaper* oraz jego kalka z języka rosyjskiego – *nieboskreb*;
- b) ich znaczenia (kalki semantyczne), np. wyraz *kaczka* w znaczeniu ‘nieprawdziwa wiadomość w prasie’ stanowi kopię francuskiego homonimu *canard*;
- c) łączenia ze sobą wyrazów w różnego typu związki frazeologiczne (kalki frazeologiczne), np. *komedia romantyczna* (ang. *romantic comedy*);
- d) powiązań syntaktycznych między wyrazami (kalki składniowe), przykładem może być wyraźne naruszenie szyku wyrazów oraz wszelkiego rodzaju zmiany łączliwości syntaktycznej wyrazów, które wchodzi w związek z innymi wyrazami i naruszają ściśle określone formy gramatyczne danej konstrukcji;
- e) sposobów wyrażania pewnych kategorii gramatycznych (kalki morfologiczne), przykładem jest rozpowszechnienie się w języku dolnoniemieckim pod wpływem francuskiego sposobu tworzenia form pluralnych z *-s*, np. *Kerls* ‘faceci’, *Laders* ‘sklepy’, *Kolibris* ‘kolibri’ itp.¹⁶

Warto podkreślić, że w każdym spośród języków przejmujących mogą się ujawnić konkretne, typowe tylko dla danego języka rodzaje kalk. Jest to zjawisko trudne do opisanego, ale warte uwagi ze względu na jego powszechność.

¹⁵ J. Obara, *Kalki jako jeden z przejawów interferencji językowej*, s. 194-195.

¹⁶ Tamże, s. 194-209.

Procesy interferencyjne w imiennictwie osobowym ludności polskiej

Dość częstym zjawiskiem są interferencje zachodzące w imiennictwie osobowym ludności polskiej. Wiesław Werenicz zwrócił uwagę na fakt, że badając interferencję językową zachodzącą w nazwiskach ludności polskiej zamieszkałej na obszarach dawnego obszaru ZSRR, należy wziąć pod uwagę, że główną rolę w omawianym procesie odegrały wpływy ludności miejscowej w poszczególnych republikach sowieckich, a także szeroko rozumiane wpływy sowieckie, które oddziaływały w tym okresie na całą Europę Środkowo-Wschodnią¹⁷.

Praca Wiesława Werenicza pt. *Procesy interferencyjne w imiennictwie osobowym ludności polskiej w ZSRR* została oparta na materiale źródłowym pochodzącym z 28 miejscowości położonych w republice Litewskiej, Łotewskiej, Białoruskiej, Ukrainkiej i Kazachskiej. Zostały wykorzystane dane pochodzące z ewidencji ksiąg gospodarczych oraz z nagrobków cmentarnych. Warto zwrócić uwagę na zjawisko interferencji w tym zakresie, ponieważ będzie to potrzebne w kolejnej części tej pracy.

Na terenach dzisiejszej Ukrainy oraz Kazachstanu możemy zaobserwować tradycyjne polskie nazwiska, które cechują się typowymi dla siebie formatami i podstawami słowotwórczymi, a także cechami fonetycznymi nieznanymi innym językom wschodniosłowiańskim. Do wspomnianych cech fonetycznych należą nosówki *-ę, -ą*, np. *Zięba, Drag*; formy bez pełnogłosu np. *Wroński, Złotnik*; samogłoski pochylone *-é, -ó, -á*, np. *Popil, Zielunko, Sanok*; połączenia spółgłosek *-dt-* np. *Sidłowski, Żygadło*; przejście *r' → rz* np. *Kasprzycki, Brzozowski*; mazurzenie, czyli substytucja *č → c, š → s, ž → z*, np. *Kocyło, Szelonzek, Żelichowska*; przejście *t' → ć, d' → dź*, np. *Ciołek, Sędzik*; redukcja przyrostków *ewski → -eski, -owski → -oski*, np. *Greblewski → Grebleski, Jankowski → Jankoski, Żelichowska → Żelichoska, Kozakowski → Kozakoski* itp.¹⁸

Różnice fonetyczne pomiędzy językiem polskim a innymi językami Słowian wschodnich powodowały dalszy rozwój zmian głosowych podczas modyfikacji nazwisk polskich na język ukraiński, białoruski oraz rosyjski, co wiązało się z sowietyzacją ludności polskiej na terenach Kresów.

¹⁷ W. Werenicz, *Procesy interferencyjne w imiennictwie osobowym ludności polskiej w ZSRR*. Cz. I. *Nazwiska, w: Interferencje językowe na różnych obszarach słowiańszczyzny*, red. S. Warchoł, Lublin 1989, s. 297-298.

¹⁸ Tamże, s. 299.

Najbardziej charakterystycznymi zmianami były wymiany fonetyczne takie jak: *a, e* → *u*, *’a, on, om, en, em*, np. Голуб – *Gołqb*, Вударська – *Wędarska* itd.; połączenia *-ro-, -to-, -re-, -le-* na odpowiednie zespolenia pełnogłoskowe, np. Морозовська – *Mrozowska*; Колосківський – *Kłoskowski*; *rz* → *r, r’*, np. Брезичка – *Brzezicka*, Крицький – *Krzycki*, Пиляр – *Pilarz*; *ć* → *t’*, *dź* → *d’* np. Артишевський – *Arciszewski*, Будишевський – *Budziszewski*, Мартинківський – *Marcinkowski*¹⁹.

Polszczyzna kresowa cechowała się również wymienialnością samogłosek nieakcentowanych, takich jak: *o* → *a, u*, np. *Tomaszewski* – *Тумашевський*, *Wronowski* – *Вруновський*, *Gronkowska* – *Грунковская*; *e* → *i, y, a*, np. *Wichowski* – *Wiechowski*; *e, a* → *in, an, un*, np. *Bębenek* – *Бєбенек*, *Хінцінський* – *Хєцінський*²⁰.

Częstym zjawiskiem była również występująca w nazwiskach polskich dyspalatalizacja *-ń-* przed połączeniem spółgłoskowym *-sk-* w przyrostku, np. *Błńska* – *Włońska*, *Добржанський* – *Dobrzański*, *Kalenka* – *Kaleńska* itp.²¹ W wyniku wpływów języka ukraińskiego wykształciła się także forma zapisywania polskich nazwisk na *-o, -ko* zastępująca tradycyjną formę na *-a, -ka*, np. *Cieciera* – *Цецєро* (ukr. *тетєра*), *Osika* – *Осико*, *Piertuszka* – *Петрушко*. Warto dodać, że w polszczyźnie kresowej oprócz typowych form nazwisk w mianowniku liczby mnogiej wykształciły się formy zbiorowe, które polegały na zamianie ogólnopolskich *-scy, -cy*, → *-skie, -ckie*, np. *Bylińscy* : *Bylińskie*, *Kuklinowscy* : *Kuklinowskie*.

Opisywana zmiana przejawiała się także poprzez wymianę ogólnopolskiego *-owie* → *i, -y, -e*, np. *Aluskiewiczowie* : *Aluskiewiczy*, *Zielonkowie* : *Zielonki*, *Osiejowie* : *Osieje*.

Wzajemne kontakty i wpływy języka polskiego i ukraińskiego

Język polski i ukraiński są sobie bliskie choćby przez fakt, że wywodzą się z jednego języka prasłowiańskiego. Każdy z języków zaczął się rozwijać we własnym zakresie, w rezultacie czego różnice fonetyczne, morfologiczne

¹⁹ Tamże, s. 300.

²⁰ Tamże, s. 301.

²¹ Tamże.

oraz leksykalne pogłębiały się²². Michał Łesiów w swoim artykule *Historia wzajemnych kontaktów i wpływów języka polskiego i ukraińskiego* wymienia szereg różnic fonetycznych pomiędzy tymi spokrewnionymi językami. Wskazuje również, że taki ogólny zarys różnic ułatwia znajdowanie zapożyczeń z polskiego w języku ukraińskim i odwrotnie, przede wszystkim w wyrażeniach pochodzenia prasłowiańskiego. Są to następujące paralele fonetyczne²³:

i : y (miły – myłyj), a : i (las – lis), e : i (chleb – chlib), o : e (wiosna – wesna), o : i (koń – kiń), e : o (sen – son), ć : t' (cień – tiń), dź : d (dziad – did), rz/ż : r (rzeka – rika), g : h (gaj – haj), samogłoski nosowe : samogłoski ustne a, u (pieć – piat', piąty – piatyj, sąd – sud, tedy – tudy), brak pełnogłosu : pełnogłos (brzoza – be-reza, młody – mołodyj, krowa – korowa) i in.

Drugą przyczyną bliskości obu języków może być fakt historyczny, a mianowicie, że te dwa języki przez dłuższy czas stykały się ze sobą bezpośrednio, a przez bliskie sąsiedztwo na przestrzeni wieków mieszały się, ścierały i uzupełniały się nawzajem. Od momentu, kiedy ziemie zamieszkałe przez ludność ukraińską zaczęły należeć do Rzeczypospolitej (od przełomu wieków XIV/XV), te dwa języki – staropolski oraz staroukraiński zetknęły się ze sobą, w dodatku doszło również do zetknięcia się dwóch mocno powiązanych z polskim oraz ukraińskim języków – cerkiewnosłowiańskiego z łaćną. Wtedy to więc zaczęły się bardzo wyraźne obustronne wpływy oraz kontakty obu tych języków.

Warto zaznaczyć, że ludność polskojęzyczna mieszkająca na terytorium Ukrainy uległa silnemu wpływowi języka ukraińskiego i z czasem utworzyła tak zwany „dialekt kresowy”, który miał pewien wpływ na polski język ogólnonarodowy. Jak pisał Przemysław Zwoliński:

[...] żywy język ukraiński już od XV wieku wywierał drogą ustną wpływ na sąsiadującą z nim od zachodu polszczyznę i w XVI wieku wchodzi jego elementy do języka pisarzy polskich. Jak niezbicie wykazał S. Hrabec, wpływy ukraińskie, poczynając od Biernata z Lublina i Mikołaja Reja, wzmagają się coraz bardziej u autorów związanych pochodzeniem lub dłuższym pobytem ze wschodnimi ziemiami ówczesnej Rzeczypospolitej. Nasycenie ukrainizmami osiąga szczyt

²² *Problematyka polsko-ukraińskich powiązań językowych*, w: *Między Wschodem a Zachodem*, cz. 4: *Zjawiska językowe na pograniczu polsko-ruskim*, red. J. Bartmiński, M. Łesiów, Lublin 1992, s. 85.

²³ M. Łesiów, *Historia wzajemnych kontaktów i wpływów języka polskiego i ukraińskiego*, w: *Z badań nad polsko-ukraińskimi powiązaniem językowymi*, red. D. Buczek, M. Łesiów, Lublin 2003, s. 12.

w wieku XVII, by potem z wolna opaść i wznowić się powtórnie w początkach XIX wieku u poetów tak zwanej „szkoły ukraińskiej”²⁴.

Wpływy języka ukraińskiego w pewnym okresie były na tyle znaczące, że mówienie polszczyzną z domieszką cech ukraińskich (w wieku XVI-XVII) stało się modne i świadczyło o tym, że mówiący bywał na dalekich pochodach, na kresach „dzikich i podszytych Azją” (obraz, który został wykreowany przez poetów doby romantyzmu)²⁵.

Niektóre wyrazy dostały się z języka ukraińskiego do polskiego języka literackiego, jeszcze inne – do polskich gwar południowo-wschodniokresowych. Warto zaznaczyć, że działanie językowe interferencji w przypadku zapożyczeń z języka ukraińskiego jest dość selektywne. Ponieważ do gramatyki polskiej docierały one dwoma różnymi kanałami: przez żywe kontakty ludności (widać to zwłaszcza w gwarach kresowych) oraz jako zapożyczenia literackie, które były szczególnie popularne w okresie romantyzmu. Jednak każda grupa pożyczek charakteryzuje się ograniczonym obiegiem, na przykład niektóre wyrazy z języka poetyckiego nie wychodziły poza literaturę (*dumka, czerep* itp.), inne miały już trochę szerszy zasięg (jak np. *krynica*). Niektóre rutenizmy na zawsze zostały dialektyzmami (*duha, korowaj*), inne zaś weszły do obiegu polszczyzny ogólnej, np. *druh*²⁶.

Stefan Hrabec zwraca uwagę na fakt, że w języku twórczości „ojca literatury polskiej” Mikołaja Reja nie brak elementów ukraińskich, podobnie sytuacja wygląda w przypadku twórczości Biernata z Lublina, gdzie znajdziemy takie wyrazy, jak: *kucza, dumać, zbroja, cap, bohater*²⁷.

Jak już było wcześniej wspomniane, pod wpływem języka ukraińskiego utworzył się dialekt południowo-wschodniokresowy, który charakteryzuje się szeregiem cech morfologicznych i fonetycznych przejętych z gwar zachodnioukraińskich oraz sporą ilością leksemów wziętych z języka ukraińskiego, które w pewnym stopniu zostały dostosowane do polskiego systemu językowego²⁸. Dialekt kresowy wpłynął na rozwój języka ogólnie-

²⁴ P. Zwoliński, *Rozwój języka ukraińskiego od XIV do XVIII wieku*, w: T. Lehr-Spławiński, P. Zwoliński, S. Hrabec, *Dzieje języka ukraińskiego w zarysie*, Warszawa 1956, s. 34-35.

²⁵ M. Łesiów, *Historia wzajemnych kontaktów i wpływów*, s. 17; A. Witkowska, *Dziko – pięknie – groźnie czyli Ukraina romantyków*, „Teksty Drugie” 1995, z. 2, s. 20-30.

²⁶ T. Skubalanka, *Interferencje wewnątrzjęzykowe*, w: tejsze, *Ze studiów nad dawną i współczesną polszczyzną*, Lublin 1997, s. 280.

²⁷ S. Hrabec, *Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII wieku*, Toruń 1949, s. 48.

²⁸ M. Łesiów, *Wzajemnozwiązki miż ukraińskymy ta polskymy howoramy*, w: *Ukrajinśkyj Kalendar* 1966, Warszawa 1965, s. 277-279.

polskiego. Istnieje nawet teoria, że *a* pochylone, czyli ścięśnione, zniknęło z systemu języka polskiego pod wpływem wymowy kresowej²⁹. Pojawienie się w historii języka ogólnopolskiego takich cech, jak: zmiana polskiego sufiksu *-ic, -owic* przez *-icz, -owicz*, zastąpienie form *depce, płace* na *depczę* oraz *plące*, również odbywało się pod wpływem „kresowym”. Warto zaznaczyć, że język ukraiński był też pośrednikiem w zapożyczaniu orientalizmów bądź wyrazów z języka rumuńskiego³⁰. Mówiąc więc o wpływie języka ukraińskiego na polski, na podstawie przedstawionych powyżej informacji, można stwierdzić, że był to proces długotrwały i pozostawił swój ślad w słownictwie oraz w systemie języka polskiego.

Jednocześnie równie silne były wpływy języka polskiego na literacki język ukraiński oraz gwarę (w szczególności zachodnioukraińską). Wyraźne ślady języka polskiego już w XIV i XV w. oraz ilość zapożyczeń polskich możemy prześledzić za pomocą *Słownika staroukraińskiej mowy XIV-XV st.* (t. 1-2, Kyjiw 1977-1998). Z 8 tys. zawartych w słowniku nazw pospolitych prawie 600 leksemów, jak zaznacza Łesiów, można ocenić jako polonizmy. Język polski był też często pośrednikiem w zapożyczaniu przez ukraiński wyrazów niemieckich oraz łacińskich³¹.

Znajomość języka polskiego na Ukrainie była popularna wśród warstw wykształconych. Dlatego też w utworach ukraińskich XVI-XVII w. można spotkać sporą liczbę polonizmów (zazwyczaj leksykalnych oraz składniowych). W XVIII w. wpływ języka polskiego na ukraiński zmniejszył się, ale był dosyć mocny w Galicji, która po rozbiorach Rzeczypospolitej należała do Austro-Węgier. Wiek XIX przyniósł na tereny Ukrainy nową falę polonizmów, którą spowodowało pojawienie się na Ukrainie Naddnieprzańskiej nowego ukraińskiego języka literackiego z domieszką starocerkiewizmów oraz zapożyczeń z języka polskiego. Ten język został wprowadzony w świat utworem *Rusałka Dnistrowaja* (1837) (był to tak zwany język ukraiński w postaci gwar naddnieprzańskich). Zapożyczenia z języka polskiego były szczególnie widoczne w utworach naukowych oraz publicystycznych. Odwrotna tendencja występowała jednak w ukraińskim języku literackim, gdzie dominowały zapożyczenia z języka rosyjskiego. Opisana różnica uległa ostatecznie zatarcu wraz z zakończeniem drugiej wojny światowej,

²⁹ Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1955, s. 93.

³⁰ M. Łesiów, *Historia wzajemnych kontaktów i wpływów*, s. 18.

³¹ M. Łesiów, *Wzajemne oddziaływanie polsko-ukraińskie w średniowieczu*, w: *Między Wschodem a Zachodem*, cz. 1: *Kultura umysłowa*, red. J. Kłoczowski, Warszawa 1989, s. 49-52.

natomiast w okresie powojennym wpływy polskiego na ukraiński zmniejszyły się jeszcze bardziej.

Język polski, jak już było wcześniej wspomniane, wpłynął również na gwary zachodnioukraińskie, najmocniej zaś na dialekt łemkowski oraz nadsiański³². Warto tutaj też wspomnieć o ukraińskich gwarach Tarnopolszczyzny, które, jak zaznaczał Kazimierz Dejna, „mają do pewnego stopnia charakter gwary mieszanej [...] równocześnie zaś noszą cechy gwary przejściowej między językiem polskim i małoruskim. Wkład językowy polski do gwar małoruskich zbadanego obszaru, jak widzimy, był wielki, bo też duży był udział ludności polskiej w kształtowaniu się etnicznego składu tych terenów”³³.

Na podstawie powyżej przedstawionych informacji można stwierdzić, że polsko-ukraińskie wymiany językowe są wynikiem wieloletniego sąsiedztwa oraz żywych kontaktów przedstawicieli obu narodów, którzy często mieszkali obok siebie.

Modyfikacje semantyczne wzajemnych zapożyczeń w języku polskim i ukraińskim

Problematyce polonizmów w języku ukraińskim poświęcono już sporą liczbę opracowań, chociaż jak można zauważyć, dotyczą one w dużej mierze pojawienia się w języku ukraińskim poszczególnych leksemów oraz badania ich etymologii. Jednak warto też zwrócić uwagę na semantykę polonizmów i rutenizmów w odpowiednich warunkach, na wspólne tendencje w semantyczno-stylistycznym zapożyczaniu i jednocześnie na specyfikę ich adaptacji w każdym z języków.

Iryna Kononenko, pracownik katedry ukrainistyki na Uniwersytecie Warszawskim, na podstawie słowników, korpusów językowych oraz źródeł internetowych obu języków, przeprowadziła badania, z których wynika m.in., że w procesie przyswajania zapożyczony leksem może tracić pewne znaczenia i nabywać inne, zmieniać konotacje, migrować z mowy pasywnej do mowy aktywnej i odwrotnie. Tego typu zmiany, jak zaznacza Kononenko, zaszyły w wielu polonizmach w języku ukraińskim oraz w sze-

³² Zob. M. Przepiorcka, *Nadsiański hovor*, Warszawa 1938, s. 70-85.

³³ K. Dejna, *Elementy polskie w gwarach zachodnioukraińskich*, „Język Polski” 27 (1948), z. 3, s. 78-79.

regu rutenizmów w języku polskim³⁴. Równolegle w języku-źródle słowo może poszerzać, zwężać lub zmieniać swoje znaczenie. W wyniku zestawienia zapożyczenia z leksemami-pierwowzorami wynikają różne możliwości podobieństw oraz różnic semantyczno-stylistycznych. W tym przypadku można wymienić 5 grup różnicujących:

1. Równoznaczność semantyki oraz opisu stylistycznego zapożyczonego leksemu z pierwowzorem.

W tym przypadku tylko niewielka liczba słów posiada takie samo znaczenie jak słowo-pierwowzór i z biegiem lat stają się one ogólnie używaną neutralną leksyką. W obu językach słowa z zakresu wzajemnych zapożyczeń są przede wszystkim monosemicznymi denotatywnymi leksemami, jak np. pl. *bigos* – ukr. *бізoc, zamsz* – *замша* i in. Ukrainizmy całkowicie zbieżne z prototypami w języku polskim należą do tematycznej grupy „natura”, np. *step, kukurydza, czeremcha*.

2. Rozbieżności między stylistycznym znaczeniem zapożyczenia a słowem-pierwowzorem.

Często zapożyczenia ukraińskie wchodzące w obieg języka polskiego oraz zapożyczenia polskie stosowane w języku ukraińskim przechodzą widoczną zmianę stylistyczną. Może to być przejście od znaczenia neutralnego do nacechowanego ironią, np. polskie słowo *handlować* jako zapożyczenie w języku ukraińskim *гендлювати* jest używane w kontekście ironicznym czy znieważającym. Słowa neutralne jako zapożyczenia mogą też funkcjonować tylko w języku mówionym, potocznym, jak choćby: *korcić, tłusty, kpiny* (w ukr. *кортими, кнуми, тлустий*). Podobnie jest z tymi słowami języka ukraińskiego, które są uważane za całkiem neutralne, a w języku polskim funkcjonują tylko w obiegu książkowym, np. *blaży* – *блазії*, *czereda* – *череда*, *kajdany* – *кайдани*, *kurhan* – *курган*. Rozbieżności stylistyczne między dwoma językami mogą dotyczyć tylko części znaczeń. Na przykład, w języku ukraińskim słowo *kaczan* potocznie używane jest jako ‘główka kapusty’, a polisemiczny *kaczan* (ukrainizm) w języku polskim wykorzystuje wszystkie semy³⁵.

3. Przejście zapożyczenia do pasywnego zasobu leksykalnego.

W tym przypadku warto podzielić zapożyczone słownictwo ze względu na wejście do określonych grup leksemów ograniczonego użytku.

³⁴ I. Кононенко, Семантичні модифікації взаємних запозичень в українській і польській мовах, w: *Słowo u Słowian. Wpływ języków sąsiadujących na rozwój języka ukraińskiego. Studia leksykalne*, red. A. Budziak, W. Hojsak, Kraków 2016, s. 447-463.

³⁵ Tamże, s. 450-451.

Są to:

- a) Historyzmy. Tego typu zapożyczenia używane są zazwyczaj w literaturze dla tworzenia w utworze klimatu historycznego, np. *kresy*, *buńczuk*, *osetedec*, *sahajdaczny*, *sicz* i in.
- b) Archiaizmy. W *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* zarejestrowano 13 przestarzałych słów-ukrainizmów. We współczesnym języku ukraińskim mają one również ograniczony zasięg użycia, np. *hałaburda* – dial. *галабурда*, *hołysz* (‘бідна людина’), *kaleta* – przestarzałe *калита* i in.
- c) Etnografizmy. Do tego typu zapożyczeń możemy zaliczyć takie leksemy, jak: *Kaszuby*, *krakowiak*, *mazurek*, *bandura*, *hopak*, *kobza* i in.
- d) Dialekty. Polskie zapożyczenia tego typu są charakterystyczne przede wszystkim dla południowo-zachodniego narzecza, w języku polskim natomiast mają neutralne znaczenie, np. *бабця* – *babcia*, *люстро* – *lustro*, *муштарда* – *musztarda*, *пательня* – *patelnia*, *шалик* – *szalik*, *фіранка* – *franka* oraz *філіжанка* – *filiżanka*. Z kolei słowa z języka ukraińskiego są obecne w dialektach wschodniej Polski (oraz jako pojedyncze wyrazy – w poszczególnych regionach). *Uniwersalny słownik języka polskiego* wyróżnia jedynie 12 zapożyczeń dialektalnych z języka ukraińskiego, np. *hreczka*, *kaban*, *bałakać*, *koromyśło*, *kutia/kucja*, *bodiak*, jednak można pokusić się o stwierdzenie, że jest ich trochę więcej.
- e) Terminy. Jest to dość ograniczona grupa wśród polonizmów w języku ukraińskim oraz rutenizmów w języku polskim. Przede wszystkim są to tematy biologiczne (zoologia, botanika, leksyka zootechniczna), np. *барвінок*, *бруква*; *oczeret*, *bobak*, *derkacz*, *kaniuk*, *rosomak*, *buhaj*. Te słowa z biegiem lat na ogół nie zmieniły swojego znaczenia.
- f) Żargonizmy. Na tle ogólnej grupy zapożyczeń wyróżnia się leksyka poszczególnych grup społecznych. W języku ukraińskim możemy znaleźć takie żargonizmy z języka polskiego, jak: *кубіта* – ‘жінка’, *штрукси* – ‘вельветові штани’, *кнайпа* – ‘кафе’, *бімбер* – ‘самогон’, *пацьореник* – *pacierz*³⁶. Co zaś dotyczy zapożyczenia żargonizmów z języka ukraińskiego, zaznaczyć warto, że jest to niewielka liczba poniekąd nawet przestarzałych leksemów, jak np. *horpyna* – ‘duża, brzydka kobieta’, użyte w *Ogniem i mieczem* Sienkiewicza (tak odnotowuje *Narodowy korpus języka polskiego*)³⁷. Konopenko dodaje, że

³⁶ О. Горбач, *Агро на Україні*, Мюнхен 1993, s. 111-112.

³⁷ *Narodowy korpus języka polskiego*, nkjp.pl [dostęp: 12.10.2020].

do tej kategorii można zaliczyć również takie słowa, jak: *brechać* – ‘kłamać’ oraz *lulka* – ‘papieros’, jednak zaznacza, że te wyrażenia nie mają oficjalnego potwierdzenia choćby w korpusie językowym³⁸.

4. Rozbieżności pomiędzy semantyką zapożyczenia a znaczeniem pierwowzoru.

Struktury semantyczne polonizmów w języku ukraińskim oraz rutenizmów w języku polskim (tak samo może być też w innych językach) mogą albo wzajemnie się wykluczać, albo krzyżować. Częściowo nakładają się na siebie znaczenia polisemicznych polonizmów w języku ukraińskim i pierwotnych, również wieloznacznych, jednostek, np. *blacha* – *бляха*, *zgrabny* – *зграбний*, *kierować* – *керувати*, *majątek* – *маєток*. Przykładem całkowicie różniących się od siebie zapożyczeń oraz ich pierwowzorów może być para: *węzeł* – *вензель*, gdzie ukraiński wyraz w tłumaczeniu na polski nabiera znaczenia ‘monogramu’.

5. Semantyczno-stylistyczne rozbieżności zachodzące między zapożyczeniem i archetypem.

Między zapożyczeniem a pierwowzorem mogą zachodzić częściowe bądź całkowite leksykalno-semantyczne oraz stylistyczne rozbieżności. Przykładem może być tutaj słowo *kołomyjka*, gdzie częścią wspólną dla ukrainizmu jest znaczenie ‘taniec ukraiński’, jednak w języku ukraińskim jest to przede wszystkim ‘ukraińska pieśń ludowa, przyśpiewka’, a w języku polskim ten wyraz potocznie jest definiowany też jako ‘zamieszanie, hałas’³⁹.

Kononenko zaznacza, że polonizmy w języku ukraińskim oraz rutenizmy w języku polskim przeszły i czasem nawet nadal przechodzą semantyczno-stylistyczną ewolucję, czego świadectwem są przedstawione powyżej przykłady⁴⁰.

³⁸ I. Кононенко, *Семантичні модифікації взаємних запозичень*, s. 453-454.

³⁹ Tamże, s. 456.

⁴⁰ Tamże, s. 460.

BIBLIOGRAFIA

- Buttler D., *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny*, Warszawa 1976.
- Czyżewski F., *Elementy polskie w ukraińskiej gwarze wsi Wyryki pod Włodawą*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych” Seria IV: Językoznawstwo, 1983, s. 87-90.
- Dejna K., *Elementy polskie w gwarach zachodnioukraińskich*, „Język Polski” 27 (1948), z. 3, s. 78-79.
- Dejna K., *Z metodologii badań gwar peryferyjnych i wyspowych*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 25 (1979), s. 36-37.
- Горбач О., *Агро на Україні*, МЮНХЕН 1993.
- Hrabec S., *Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII wieku*, Toruń 1949.
- Klemensiewicz Z., Lehr-Splawiński T., Urbańczyk S., *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1955.
- Кононенко І., *Семантичні модифікації взаємних запозичень в українській і польській мовах*, w: *Słowo u Słowian. Wpływ języków sąsiadujących na rozwój języka ukraińskiego. Studia leksykalne*, red. A. Budziak, W. Hojsak, Kraków 2016, s. 447-463.
- Kuryłowicz J., *O jedności językowej bałto-słowiańskiej*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 16 (1957), s. 70-115.
- Łesiów M., *Historia wzajemnych kontaktów i wpływów języka polskiego i ukraińskiego*, w: *Z badań nad polsko-ukraińskimi powiązaniem językowymi*, red. D. Buczek, M. Łesiów, Lublin 2003, s. 11-23.
- Łesiów M., *Wzajemne oddziaływanie polsko-ukraińskie w średniowieczu*, w: *Między Wschodem a Zachodem*, cz. 1: *Kultura umysłowa*, red. J. Kłoczowski, Warszawa 1989, s. 41-52.
- Łesiów M., *Wzajemnozwiązki między ukraińskimi a polskimi hovorami*, w: *Ukrajński Kalendar 1966*, Warszawa 1965, s. 277-279.
- Obara J., *Kalki jako jeden z przejawów interferencji językowej*, w: *Interferencje językowe na różnych obszarach Słowiańszczyzny*, red. S. Warchoł, Lublin 1989, s. 185-210.
- Problematyka polsko-ukraińskich powiązań językowych*, w: *Między Wschodem a Zachodem*, cz. 4: *Zjawiska językowe na pograniczu polsko-ruskim*, red. J. Bartmiński, M. Łesiów, Lublin 1992, s. 85.
- Przepiórka M., *Nadsiański hovor*, Warszawa 1938.
- Siatkowski J., *Słowiańskie interferencje w zakresie morfologii*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych” 1983, s. 357-367.
- Skubalanka T., *Ze studiów nad dawną i współczesną polszczyzną*, Lublin 1997.
- Sobierajski Z., *Geolingwistyczna analiza związków międzysłowiańskich na Spiszu*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych”, Seria IV: Językoznawstwo, 1983, s. 401-403.
- Warchoł S., *Interferencje językowe jako zjawisko systemowe*, w: *Interferencje językowe na różnych obszarach Słowiańszczyzny*, red. S. Warchoł, Lublin 1989, s. 1-54.
- Weinreich U., *Languages in contact*, Paris 1974.

- Werenicz W., *Procesy interferencyjne w imiennictwie osobowym ludności polskiej w ZSRR*. Cz. I. *Nazwiska*, w: *Interferencje językowe na różnych obszarach słowiańszczyzny*, red. S. Warchoł, Lublin 1989, s. 297-307.
- Witkowska A., *Dziko – pięknie – groźnie czyli Ukraina romantyków*, „Teksty Drugie” 1995, z. 2, s. 20-30.
- Zwoliński P., *Rozwój języka ukraińskiego od XIV do XVIII wieku*, w: T. Lehr-Spławiński, P. Zwoliński, S. Hrabec, *Dzieje języka ukraińskiego w zarysie*, Warszawa 1956, s. 34-35.

Strony internetowe

Narodowy korpus języka polskiego, nkjp.pl [dostęp: 12.10.2020].

STRESZCZENIE: W artykule zostało przedstawione zjawisko polsko-ukraińskiej interferencji językowej, do którego dochodziło najczęściej na ziemiach Kresów Wschodnich bądź terytoriach przygranicznych obu krajów. O interferencji językowej mówimy wtedy, gdy mamy do czynienia z procesami zachodzącymi w komunikacji co najmniej dwujęzycznej. Jest to długotrwały, wielostronnie skomplikowany oraz niejednorodny proces przenikania się elementów z jednego języka do drugiego. Proces interferencji dotyczy przede wszystkim leksyki i fonetyki, ale obejmuje również fonologię, morfologię, składnię i stylistykę. W przypadku zapożyczeń z dwóch różnych języków mówimy o tak zwanej interferencji zewnętrznej widocznej najczęściej na płaszczyźnie leksykalnej i fonetycznej.

Liczne badania dowodzą, że dość częstym zjawiskiem są interferencje zachodzące w imiennictwie osobowym ludności polskiej zamieszkałej na dawnych obszarach ZSRR. Ponadto udowodniono, że ludność polskojęzyczna mieszkająca na terytorium Ukrainy uległa silnemu wpływowi języka ukraińskiego i z czasem utworzyła „dialekt kresowy”, który z biegiem czasu wpłynął również na język ogólnonarodowy. Z drugiej strony badania językowe wykazują silny wpływ języka polskiego na gwary zachodnioukraińskie, zwłaszcza na dialekt łemkowski oraz nadsański.

Polonizmy w języku ukraińskim oraz rutenizmy w języku polskim przeszły i czasem nawet nadal przechodzą semantyczno-stylistyczną ewolucję, czego świadectwem są liczne badania naukowe i przedstawione w nich przykłady językowe.

Słowa kluczowe: interferencja językowa, dwujęzyczność, bilingwizm, Kresy Wschodnie, zapożyczenia językowe, polonizmy, rutenizmy

SUMMARY: The article presents the phenomenon of Polish – Ukrainian linguistic interference. It could be noticed mostly in the Eastern Borderlands or on the frontier territory of the two countries. The term linguistic interference is used when we are dealing with the process occurring in communication between at least two languages. It is a long-term, multilaterally complex, and inclusive process of transfer some elements from L1 into L2. The interference process is concerned primarily with the

lexis and phonetics but it also includes phonology, morphology, syntax, and stylistics. Regarding borrowings from two different languages, it is known as external interference. Such a phenomenon is mainly noticed in the lexical or phonetic field.

Numerous research proves that interferences are a common occurrence in the personal names of Polish people who have been living in former USSR areas. Furthermore, it is proved that the Polish language, speaking by Poles who live in Ukrainian territory submit to a powerful influence of the Ukrainian language. As a result of that fact, the 'Borderland dialect' was formed over time. The dialect with the elapse of time influenced also the national language. On the other hand, linguistic research indicates a strong Polish impact on West Ukrainian dialects, in particular: *dialekt lemkowski* (Lemko dialect) as well as *dialekt nadsański* (dialect 'from the San').

Polonisms in the Ukrainian language and rutenizms in the Polish language has undergone semantic – stylistic evolution. It is clearly represented by numerous studies with the language examples included.

Keywords: linguistic interference; bilingualism; Eastern Borderlands; linguistic borrowings; polonisms; rutenizms (syntax structure derived from Eastern European languages)